

ПРЕДМЕТНИ ПРОГРАМИ ЗА ФИЛОЗОФСКИОТ КОРПУС ПРЕДМЕТИ (ФИЛОЗОФИЈА, ЛОГИКА, ЕТИКА И ЕСТЕТИКА) ВО СРЕДНОТО ОБРАЗОВАНИЕ ВО Р. МАКЕДОНИЈА

**Дејан Донеv, Јасмина Поповска,
Марија Тодоровска, Иван Цепароски,
Ана Димишковска**

(Abstract)

This text, stemming from the work on the University project “Theoretical and practical update of the syllabi for the philosophical subjects (Philosophy, Ethics, Logic, Aesthetics) for high-schools” by the Institute of philosophy at the Faculty of Philosophy in Skopje, offers a brief outline of the main conclusions and recommendations resulting from a twofold endeavor: the comparative analysis of the courses syllabi of four countries from the region with similar societal conditions (Serbia, Montenegro, Croatia, and Bulgaria), and the empirical analysis of data obtained through a series of questionnaires and focus-groups on the courses syllabi, filled in by those most closely involved in the teaching process, the teachers of these courses in various Macedonian high-schools. The main points of focus for both types of analysis were the didactical goals of the subjects, the course contents set by the syllabi, the positioning of the courses within the curricula in the sense of possible inter-connections with other disciplines, and the teaching methods.

The didactical goals set by the syllabi in the Macedonian system, as was established, are more balanced than those in the other systems, but whether they are fully and fruitfully reached depends on the level of understanding of the material outlined in the contents of the syllabi for all four subjects. The contents do have some merits, compared to their analyzed counterparts, but it was established that their context-dependence is not on a satisfactory level, and needs to be updated to better suit the characteristics and challenges of contemporary life and the need to educate informed, aware, responsible in-

dividuals, sensitive to the questions and problems of their socio-economical and cultural milieu. The teaching methods across all subjects and countries analyzed are pretty similar and inclined toward interactive approaches, but the Macedonian schools should dedicate more effort to the improvement of digital literacy and the uses of contemporary technologies.

Albeit not being a direct topic of interest for this projects, due to the urgency and importance of the issue of teaching materials, and in order to better prepare students for the terminology and the categorical apparatus of each subject, some valuable inputs were obtained, such as that all courses need either new, updated and context-relevant textbooks (especially considering that Philosophy-elective and Aesthetics are taught without any textbook), or teaching supplements in the form of readers, work-books etc.

As to the status and positioning of the subjects, the experiences from the comparative analysis and the empirical research showed the prevalent opinions that Philosophy should be taught for two years (one for the “problems-based approach” and one for the “history-of-philosophy-based approach”) as an obligatory course in gymnasiums, art schools and vocational schools, and the elective should also be offered these schools; Logic should regain its status as obligatory course it had in gymnasiums until fifteen years ago, and be offered to all directions without exceptions, and should become an obligatory course in all vocational schools whose disciplines are based on its principles and categories; Ethics should be obligatory across as many school years as possible, and Aesthetics should be obligatory for all art schools, and elective in gymnasiums.

Keywords: syllabus/i, Philosophy, Logic, Ethics, Aesthetics

Вовед

Институтот за филозофија на Филозофскиот факултет при Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје е носител на проектот „Теориска и практична надградба на предметните програми од филозофскиот корпус предмети (Филозофија, Етика, Логика, Естетика) за средно образование“ во 2018 година добиен во рамките на конкурсот на Универзитетот „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје за доделување средства за финансирање на научно-истражувачки проекти за 2017/2018 година. Координатори на проектот се: проф. д-р Дејан Донеv, проф. д-р Јасмина Поповска и проф. д-р Марија Тодоровска.

Главната цел на проектот е да се истражат начините како да се унапредуваат предметните програми на предметите од филозофскиот корпус (Филозофија, Етика, Логика, Естетика). Предметните прог-

рами во средните училишта се документи во кои се дефинираат корпусот знаења со кои учениците треба да се стекнат, вештините и компетенциите со кои треба да се здобијат, вредностите што треба да ги усвојат и начинот на кој треба да се спроведе наставата по еден предмет. Анализата на предметните програми, и со тоа, насоките за нивното унапредување, се суштински за спроведување на современо филозофско образование за средношколската популација, како и за подобрување на условите за конципирање и пренесување на содржините. Преку унапредувањето на предметните програми се очекуваат подобри резултати во совладувањето на материјалот, и особено, стекнување на современи знаења од дисциплините пресудни за зачувување на човечкото, разумното, благородното и исправното во човекот во време на алиенација, социоекономска и еколошка нестабилност, доминација на технолошкиот развој, и останатите предизвици на денешницата.

За успешно спроведување на целите на наставата на еден предмет, од суштинско значење е постоењето на добро осмислени предметни програми кои ќе го следат современиот развој на соодветната дисциплина на која се однесуваат, имајќи го предвид контекстот во кој се спроведуваат. За да одговорат на барањата на совремието, предметните програми треба да бидат постојано контекст-зависно теориски и практично надградувани, особено за предметите чиј досег ги надминува чисто познавателните цели и има широкоопфатни и разновидни општествени и личносни импликации.

Општата првична идеја, или прв разлог на овој проект беше да се направи чекор во процесот на мапирање на состојбата на филозофското, и воопшто, хуманистичкото образование во Македонија, односно, да се утврди дали светскиот тренд на сè позачестеното намалување на статусот на хуманистичкото образование може да се забележи и кај нас, и како да се постапи доколку се забележува присутност на овој тренд. Втор разлог за изработување на проектот беше едноставниот факт што многу од предметните програми по овие предмети не се променети веќе петнаесетина години (предметната програма по Филозофија – задолжителен предмет – е изработена во 2002 година; по Филозофија – изборен предмет – во 2003 година; по Логика – во 2003 година; по Етика – и за II и за III година – во 2003

година; по Естетика – во 2007 година). Петнаесетина години овие програми не се во тек со најновите развојни промени во рамките на дисциплините, ниту се во сообразност со современите дидактички методи за спроведување на наставата. Како придружен поттик за ова иницијално мапирање на состојбата беше потребата да се зајакне мрежата на наставниците кои ги предаваат овие предмети. Ова би овозможило олеснето спроведување на следни иницијативи за континуирано професионално надградување на наставниците, и можности за соработка на други нивоа и платформи, во насока на подобрување на комуникацијата, споделување на искуствата и предизиците во образовниот процес, и, како крајна цел, организирање на потфати за подобрување на статусот и застапеноста на филозофските предмети во средното образование во државата.

Методологијата на спроведеното истражување беше базирана врз искуствата од два главни аспекта: искуствата на конципирање предметни програми по овие предмети за средното образование во други држави од регионот, поради постоењето на сличности во општествената средина; и искуствата на оние кои непосредно се соочуваат со предметните програми – наставниците по овие предмети во Република Македонија. Затоа, методологијата се состои од компаративна анализа на предметните програми од филозофскиот корпус предмети во земјите: Македонија, Србија, Црна Гора, Бугарија и Хрватска; и анализа на собраните емпириски податоци од анкетата и фокус-групите, добиени во рамките на организираниот семинар за наставници, одржан на Филозофскиот факултет, на кој учествуваша 45 наставници од 29 средни училишта од Македонија.

Во овој текст накратко ќе бидат наведени заклучоците од компаративната анализа по корпусот филозофски предмети (Филозофија, Логика, Етика и Естетика), заклучоците од емпириските истражувања, и прелиминарните насоки што може да се понудат за подобрување на некои од најочигледните проблеми во врска со концепцијата, застапеноста, целите на програмите, и главните предизвици со кои наставниците се соочуваат¹.

---

¹ Деталните анализи и резултати се содржани во студијата: Донева Д., Ј. Поповска, М. Тодоровска, И. Цепароски, А. Димишковска, *Филозофијата во образованието*

Заклучоци од компаративната анализа на предметните програми

Компрацијата се одвиваше низ ставките: општи податоци за предметите (застапеност во училиштата, фреквенција на часови итн.), цели на предметите, содржини на предметните програми и наставни методи. Од аспект на општи податоци за предметот Филозофија, беше забележано дека во Република Македонија, бројот на часови предвидени за изучување на Филозофија како задолжителен и како изборен предмет релативно блиску кореспондира со бројот на часови предвидени за изучување на филозофијата во останатите земји, освен во Р. Бугарија, каде, со оглед на тоа што Филозофија се изучува пет години во средношколскиот курикулум, бројот на часови е значително повисок. Во Црна Гора предметот Филозофија е задолжителен во средното стручно образование, а во Р. Хрватска и во Р. Бугарија филозофијата во стручните училишта се нуди како изборен предмет. Во сите земји се нудат поголем број учебници за реализација на наставата, освен кај нас, каде што е понуден само еден учебник за задолжителниот предмет и каде што за изборниот предмет учебник воопшто и не постои.

Од аспект на целите на предметот (задолжителниот и изборниот), во македонската предметна програма постои релативна избалансираност на четирите видови цели што беа анализирани (познание, критичко мислење и аргументација, развој на личноста и на општеството, и развивање вештини), за разлика од другите предметни програми (во хрватската програма, на пример, преголем акцент е ставен на целите поврзани со развојот на личноста и на општеството, на сметка на останатите цели). Во оваа смисла, може да се утврди дека со предметната програма се предвидува постигнување на избалансирано стекнување знаења, вештини и вредности.

Во однос на содржините, во компаративната анализа особен впечаток остава хрватската предметна програма поради постојаното инсистирање на контекстуализација на наученото, примена на информациите, развивање способности за примена на совладаниот материјал во примери од понатамошното учење, рефлексивната во разни

– теориска и практична наградба на предметните програми од филозофскиот корпус предметни (Филозофија, Етика, Логика, Естетика) за средно образование, Скопје: Филозофски факултет – Скопје, 2019.

сфери од животот, и општо комуникацијата во стварноста, и поради застапеноста на бројни современи и актуелни теми, кои во другите програми не се толку застапени, или се и сосема запоставени (теми од дисциплините: филозофија на науката, филозофија на политиката, филозофија на јазикот, биоетика, метаетика, психологија на моралот, етика на научното истражување, итн.). Вавите теми ги оспособуваат учениците за аргументиран и информиран дијалог за екстремно важни прашања кои, директно или индиректно, ги засегаат сите, и затоа би било добро доколку се застапат и во македонските предметни програми во задолжителниот и изборниот предмет.

Очигледна е тенденцијата на инсистирање на личниот развој, на саморазбирањето и самоспознавањето на индивидуата во бугарскиот систем, особено во почетните стадиуми на изучувањето на филозофијата. Значајно е што само во македонската предметна програма постои повикување на важноста на просветителската дејност на св. Кирил, св. Методиј и св. Климент Охридски, во тематската целина Средновековна и ренесансна филозофија, посочено и поради директната врска на византиската традиција и просветителските потфати на македонските дејци. Исто така, само во македонската програма, во тематската целина Филозофија на XX век, постои референца на значајни локални мислителци, особено од изминатиот век.

Од организациски аспект во рамките на анализата на содржините, може да се издвои постоењето на можност за избирање тема за подетална обработка во текот на учебната година во предметните програми на Хрватска, Црна Гора и Бугарија, што овозможува подлабинско навлегување во одредени филозофски проблеми, без да се исклучуваат воведните тематски целини.

Во однос на методите, беше забележано дека сите предметни програми ги истакнуваат и фронталните и интерактивните начини на спроведување на наставата. Сепак, посебно се истакнуваат хрватската програма, поради поттикнувањето на истражување на филозофските проблеми во светот (особено преку инволвирање во животни ситуации), и бугарската програма, каде се поттикнуваат ИКТ методите (употреба на блогови, форуми, изработка на wiki-одредници, генерално почесто „учество во виртуелни дијалошки пространства“, односно општа дигитална писменост).

Споредбата на предметните програми по предметот Логика ги даде следниве заклучоци. Во поглед на целите на наставната програма, постојат заеднички елементи, кои, иако во секоја програма се формулирани на различен начин, би можеле да се артикулираат на три нивоа: стекнување знаења, развој на способности и вештини и негување на интелектуални доблести. Стекнувањето знаења првенствено се однесува на запознавањето со суштината на логичките поими, принципи и постапки, структурата на познавателните способности, принципите и формите на валидното мислење и методолошката структура на научното и филозофското истражување. Способностите и вештините се однесуваат на способноста за критичко и креативно мислење, автономно просудување и одлучување, активно користење на критичко-рационалните методи во решавањето проблеми и структурирањето на своето знаење, како и способноста за кооперативно и одговорно комуницирање. Интелектуалните доблести со кои треба да се здобијат учениците при изучувањето на предметот се интелектуалната отвореност и љубопитност, уважувањето на сведоштва и аргументи, подготвеноста за самокритика, толеранцијата, разборитоста, непристрасноста во оценките, развивање на свеста за потребата од активно обликување на својот живот, и одговорно учество во јавниот живот на хумано и демократско општество. Постојната програма по предметот Логика во Република Македонија на ниво на поставените цели во главни црти кореспондира со другите анализирани програми во регионот, но потребни би биле натамошни истражувања за да се констатира степенот на остварување на предвидените цели преку содржините, методите и начинот на реализирање на средношколската настава по Логика во нашата држава.

Од аспект на наставните содржини предвидени во предметните програми по Логика, би можело да се констатира дека во основата на секоја од анализираниите програми е присутно поширокото сфаќање за логиката како дисциплина која се однесува на принципите и поимите на рационалноста во сите подрачја на нивното применување, значи, се опфаќаат и гносеолошка и методолошка проблематика. Во оваа смисла, програмите се разликуваат главно по начинот на систематизацијата на споменатите содржини, акцентирањето на некои од нив и нивото на кое се третираани. Во поглед на фокусот врз опре-

делени содржини, би можело да се констатира дека програмата по Логика во Република Хрватска предничи во местото и нивото на застапените содржини од современата симболичка логика. Во програмата во Република Бугарија, како резултат на модуларната структура на предметот, особено истакнато место добива проблематиката на критичкото мислење, на која ѝ е посветен еден интегрален модул од профилираната подготовка. Во овој поглед, во програмата во Република Македонија може да се забележи релативно избалансиран пристап кон сите застапени содржини.

Од аспект на методите што се применуваат во наставата по Логика, може да се заклучи дека во сите анализирани предметни програми се потенцира важноста на примената на интерактивните методи (дискусија, дебата, анализа на текст, истражување, презентација, итн.), што го ставаат ученикот во центарот на образовниот процес, го поттикнуваат неговото љубопитство и интересирање, и ги развиваат не само репродуктивните способности во совладувањето на материјалот, туку и способностите за анализа, синтеза, компарација, вреднување и интелектуална креација. Беше утврдено дека со цел да се оптимизира користењето на ваквите методи (во средношколската настава во Република Македонија) потребно е, покрај учебникот, да се изработат и други педагошки материјали (хрестоматии, работни тетратки, прирачници за наставници итн.) што би го подобрило изучувањето на предметот.

Заклучоци од емпириското истражување (анкета)

Врз основа на анализата на податоците од прашалниците што се однесуваат на средношколската настава по задолжителниот и изборниот предмет Филозофија, преку анкета од 43 прашања, би можеле да се сугерираат следниве заклучоци.

Мислењата околу тоа дали фондот на часовите по двата предмета треба да се зголеми се поделени. Сепак, поголем дел од мислењата на испитаниците од фокус-групите покажаа дека изучувањето на задолжителниот предмет Филозофија треба да се реализира во две учебни години.

Општо гледано, постои висок степен на остварување на целите предвидени во предметната програма кај двата предмета. Евенту-

алната надградба на предметната програма во поглед на целите би можела да се движи во насока на потенцирање на важноста на развивањето и поттикнување на толерантен дијалог, развивање и поттикнување на дискурзивното мислење и поттикнување на духовна самостојност и отвореност за други гледишта.

Според резултатите од анкетата се заклучува дека учебникот по задолжителниот предмет Филозофија делумно не ги исполнува целите поставени во предметната програма, состојба која задолжително треба да се коригира. Високиот степен на остварување на целите на предметната програма и релативно нискиот степен на кој учебникот поттикнува да се остварат овие цели, укажува на големиот дополнителен напор на наставниците во остварувањето на поставените цели.

И покрај отсуството на учебник по изборниот предмет Филозофија, целите поставени во предметната програма по овој предмет повисоко се остваруваат од целите поставени кај задолжителниот предмет Филозофија.

Од резултатите добиени од корпусот прашања поврзани со предзнаењата на учениците од другите предмети, за двата предмета се заклучува дека најмногу доминираат предзнаењата од општествените и хуманистичките науки, а дека предзнаењата од природните науки се релативно занемарени. Во тој контекст, треба да се предложи во идната надградба на предметната програма таа да се прошири и продлабочи во овој сегмент и да се вклучат содржини кои ќе реферираат на филозофските аспекти на достигнувањата во природните науки.

Беа забележани високи резултати во однос на степенот на кој се совладуваат тематските содржини според Блумовата таксономија, но сепак загрижува тоа што многу малку тематски целини се доближуваат до нивото на нивна *анализа*, *синџеза* и *вреднување*. Идните насоки на подобрување на оваа состојба би се темелеле на изнаоѓање дополнителни дидактички алатки, меѓу кои од голема помош би биле дополнителни наставни материјали.

Во врска со прашањата за подготовка на примарни наставни материјали (учебник за изборниот предмет Филозофија) и дополнителни наставни материјали (прирачник за наставници, работна тетратка и хрестоматија) беа дадени прилично едногласни одговори. Пора-

ди ова, силно препорачуваме изработка на вакви материјали. Покрај тоа, за подобрување на подготовката на наставниците за наставата корисно е да се изработат интернет платформи на кои ќе може да се најде поголем фонд на дополнителна литература за овие предмети, особено на македонски јазик. Во однос на експлицитната препорака за употреба на методот работа во групи од страна на Државниот просветен инспекторат, сугерираме ревалуација на ваквите препораки имајќи предвид дека природата на секој посебен предмет детерминира кои методи се најуспешни при неговата реализација.

Врз основа на анализата на податоците од прашалниците што се однесуваат на средношколската настава по предметот Логика, би можеле да се сугерираат следниве заклучоци.

Постојното, релативно ограничено место на предметот Логика во наставните планови за средно образование не соодветствува на големото значење и улога што овој предмет ја има во оспособувањето на учениците за издржано, систематично, критичко и креативно мислење применливо во сите области, и во развивањето на клучните интелектуални компетенции неопходни за продуктивен и одговорен професионален и граѓански живот. Затоа, се препорачува поширока застапеност на предметот Логика, не само во програмите од општествено-хуманистичкото подрачје, туку и во оние од природонаучното, а особено од математичкото подрачје, како и менување на статусот на предметот, затоа што, според мислењето на голем процент од испитаниците, тој треба да биде задолжителен во средното образование, а не избран. Солидните знаења од овој предмет може да ги унапредат постигнувањата на учениците и во сите други дисциплини, со што ќе служат како корисни интелектуални орудија во кое било подрачје во кое ќе се усовршуваат во понатамошните фази од образованието.

Во поглед на целите на наставната програма, наставната програма по предметот Логика е првенствено ориентирана кон стекнување знаења за основните логички поими, операции и законитости, а потоа и кон разбирањето на начинот на кој тие се применуваат во другите научни дисциплини и во секојдневната комуникација, како и кон развивањето и поттикнување на способноста за самостојно критичко мислење, аргументирање и водење издржан дијалог. Спо-

ред резултатите од анкетата би можело да се заклучи дека изборот и организацијата на тематските целини во предметната програма и во учебникот во релативно висок степен и на избалансиран начин ги остваруваат целите на предметната програма.

Според резултатите од анкетата, во поглед на поединечните тематски целини најголемо интересирање учениците покажуваат за тематската целина Изведување и докажување на исказите, во која покажуваат и највисок степен на совладување на наставните содржини. Со оглед на фундаменталноста на овој сегмент од аспект на современото сфаќање на логиката, ваквата констатација дава можност во идната надградба на предметната програма да се прошири и продлабочи овој сегмент и да се вклучи поголем обем на содржини од современата симболичка логика што се вградени и во основата на модерната компјутерска технологија, а за сметка на некои содржини што учениците ги изучуваат по другите предмети (на пример, лингвистичките и социолошките аспекти на јазикот и комуникацијата). Покрај ова, поголем акцент треба да се стави и на содржините од областа на аргументацијата и реториката, односно на примената на логичките принципи и механизми во расудувањето со средствата на обичниот јазик, особено преку практични примери од различни типови комуникација.

Во врска со општиот степен на совладување на наставните содржини според Блумовата таксономија, анкетата покажа дека, според мислењето на испитаниците, постои недоволно совладување во поглед на највисокото ниво, способноста за анализа, синтеза и евалуација на информациите од изучуваните содржини. Затоа, потребно е во иднина да се развијат соодветни педагошки стратегии врз база на кои систематски би се работело врз развивање на ова рамниште од интелектуалните компетенции на учениците.

Според резултатите од анкетата, една од најјургентните задачи во насока на унапредувањето на средношколската настава по логика е подготовката на дополнителен наставен материјал во форма на прирачник за наставници, работна тетратка и хрестоматија со изворни текстови на логичарите, кои би претставувале надополнување на постојниот учебник. Исто така, за средношколските професори би било исклучително значајно доколку им е достапна логичка литература

што не може да се наоѓа на интернет, како, на пример, интегралните верзии од учебниците и други наставни материјали што се користат во наставата по логика во други земји, особено оние од соседството.

Анкетата за предметот Етика, покажа дека општиот став на испитаниците е дека онака како што е поставена нашата програма по овој предмет, предвидува доволен број часови, што е доволно за реализација на содржините. Сепак, беше потенцирано дека треба да се зголеми фондот на часови по овој предмет, особено заради нужната потреба од зголемување на проблемскиот дел во наставата, доколку сакаме да ја постигнеме најважната цел од изучувањето на овој предмет (која по релевантност е оценета во прашалникот како најзначајна) - стекнување вредности нужни за развој на свесна и одговорна личност и граѓанин кој промислува, дејствува и создава.

Очигледно беше нагласувањето на неколку елементи во делот на материјалите со кои се реализира оваа наставна програма. Иако висока ставка на наставници го користат само учебникот во реализирањето на целите на наставната програма, само половина од нив сметаат дека целите на наставната програма и во II и во III година средно образование може да бидат постигнати преку учебникот и само преку учебникот. Токму затоа, висок е процентот на изјаснети во делот на потребата од изготвување на прирачник за наставници, изготвување на поимник во учебникот, како и изготвување на хрестоматија, т.е. избор на изворни текстови од етичари со што би се поткрепиле ставовите и аргументацијата кога се анализира случај, текст или документи, а оттука и можноста за спроведување на методите игра на улоги и бура од идеи кога се презентираат различни гледишта во етиката.

Слични ставови се забележуваат во анкетата за предметот Естетика. Висок е процентот на испитаниците кои се согласуваат со барањата и потребите за учебник, при што се смета дека треба да биде одлично дизајниран и со многу илустрации во боја (разбирливо и очекувано од учебник од областа на естетиката и на уметностите). Висок е процентот на изјаснети во делот на потребата од изготвување на прирачник за наставници, изготвување на поимник во учебникот, како и во изготвување на хрестоматија, т.е. избор на изворни текстови од естетичари, композитори, музичари и уметници со што

би се поткрепиле ставовите и аргументацијата кога се анализираат зададените теми, а оттука и можноста за спроведување на методите игра на улоги и бура од идеи кога се презентираат специфичните гледишта од областа на естетиката.

Покрај ова, на прашањето дали е потребно предметот Естетика покрај училиштата за средно музичко образование, да се воведо како задолжителен предмет и во училиштето за средно уметничко образование, сите испитаници во целост се согласуваат дека тоа, навистина, е потребно и нужно. Исто така, едногласно се предлага предметот Естетика да се воведо и како изборен предмет и во гимназиите. Потребно е ангажирање од страна на надлежните институции во контекст на реализирањето на предметот Естетика, а најмногу во контекст на потребата од постоење учебник по предметот Естетика за средните музички (и уметнички) училишта.

Фокус-групите за предметите Филозофија, Логика, Етика и Естетика

Најважните сознанија што се добија од изведувањето на фокус-групата за предметот Филозофија (задолжителен и изборен) се следниве. Постои заеднички став на сите учесници околу преобилноста на материјалот по предметот Филозофија (задолжителен). Голем проблем, посочен од учесниците, е постоењето на дискрепанција во материјалот по задолжителниот предмет и по изборниот предмет (материјалот што се изучува во првото полугодие по изборниот предмет се изучува дури во второто полугодие по задолжителниот предмет, што предизвикува конфузија кај учениците кои немаат соодветни познавања).

Можно решение за овој проблем би било: да се совлада терминологијата, поимниот апарат, начините на филозофско мислење и главните проблеми во филозофијата, а потоа главните ставови на филозофите, школите и епохите во историскиот пристап кон филозофијата. Ова може да се постигне така што Филозофија ќе се изучува како задолжителен предмет во две учебни години, почнувајќи со проблемски пристап и продолжувајќи со историски пристап. Така ќе има доволно време за систематично и темелно изучување на материјалот на начин достапен на учениците.

Терминологијата и проблемите на филозофијата им се сосема нови на учениците, кои не се сретнале со нив кај другите предмети. Потребно е да се обрне внимание на нивното темелно изучување, а не само на нафрлање информации и најповршно учење на основните факти. Беше забележано дека во програмата и во учебникот треба да се обрне внимание на потребата од совладување на филозофската терминологија, и поимниот и категоријалниот апарат, за да се совладуваат потоа главните проблеми на филозофијата, и ставовите на клучните мислителите и школи. Поентата на филозофијата, покрај совладувањето на знаењата, е да ги оспособи учениците правилно да размислуваат, да донесуваат заклучоци, да аргументираат, да соработуваат, добро да постапуваат и да бидат свесни, ангажирани, одговорни индивидуи, а за жал, ваквата поставеност на предметите и преобилноста на материјалот не дозволува овие цели да бидат постигнати. Материјалот треба да се „осовремени“, за да биде применлив во актуелниот контекст, интересен и корисен за учениците. Учебникот треба да биде помалку обемен, без долги лекции со премногу информации, туку достапен за учениците, со тоа што прво ќе им ја понуди соодветната терминологија, а потоа сите корисни информации од предметот. Во ова може да помогне присуството на повеќе слики, сликовни и схематски прикази, наместо доминирањето на чистиот сув текст. Покрај ова, материјалот во учебникот треба да биде постапно изложен, за да може постепено и кохерентно да се научи, а не да се протрчува низ темите, без постигнување на подлабоки знаења.

Дел од најважните сознанија што се добија од изведувањето на фокус-групата за предметот Логика се следниве. Општо, програмата ги опфаќа сите теми и проблеми од логиката корисни за нивото на изучување, но се чини преобилна поради преголемата амбициозност на темите и сложеноста на терминологијата. При совладувањето на материјалот како пречка се јавува високото ниво на јазикот во учебникот, кој инаку е добро конципиран, прецизно формулиран и широкоопфатен. Проблем е и организираноста на редоследот на тематските целини, односно поставеноста на посложениот и логички порелевантен материјал во второто полугодие, наместо во првото. Ова би можело да се надмине со примена на рокада – материјалот од второто полугодие да дојде во првото полугодие. Кога материјалот

од учебникот би се надополнил со уште едно учебно помагало, како работна тетратка/тетратка за вежби, тоа би го зголемило степенот на јасност и разложност за учениците, а особено совладувањето на терминологијата и елементите од категоријалниот апарат.

Беше забележано дека испитаниците имаат искуства дека самите ученици реагираат на недоволниот број на години на изучување на предметите Филозофија и Логика, односно, општиот став дека и Логика и Филозофија би требало да се нудат во две години од средното образование. Логика треба да се изучува како задолжителен предмет во сите насоки на сите гимназии, како до пред петнаесетина години (апсурдно е да се изучува само во општествено-хуманистичките насоки, кога логиката е во основата на сите науки што доминираат во природно-математичките насоки), и во сите стручни училишта што подготвуваат ученици за профили што, исто така, ја имаат логиката во нивната основа. Постои растечко интересирање за корпусот филозофски предмети кај учениците, отежнато од бројни фактори (ненудењето на предметите во курикулумот, немањето свест за важноста на овие дисциплини, немањето економска исплатливост, притисок во последните десетина години да се инсистира на информатичките технологии, и други).

Општата конципираност на предметните програми, беше забележано во фокус-групата за Етика, предизвикува перцепција на некорисност на предметот, иако би требало да има сфаќање за неговата екстремна важност во формирањето на учениците во свесни и ангажирани индивидуи и граѓани. Можно решение, во насока на промената на ваквата перцепција би било управниот кадар на училиштата да го нуди предметот поентузијастично. Покрај ова, може да се препорача работа во помали групи/паралелки, за да се овозможи индивидуален пристап кон учениците, и на тој начин да се покаже суштината на предметот: развој на систем на вредности кај учениците, поттикнување на емпатија, толерантност, одговорност, клучни вредности на морални дејствители и граѓани.

Решението предложено за постигнување на дел од овие цели би било предметот Етика да се изучува барем една година како задолжителен предмет, а да се нуди како изборен предмет во сите четири години на средното образование. Учебниците треба да се осовреме-

нат за да одговараат на потребите на денешницата, и во нив, како и во програмите, треба да се вклучи можноста за повеќе дискусија, за реферирање на животни ситуации, и, особено, примена на етичките знаења во животните проблеми.

Во фокус-групата за предметот Естетика, беше истакнато дека недостасуваат материјали не само за професорите, туку и за учениците, од кои поголем дел полагаат и матура, што ги прави овие материјали неопходни. Во реализацијата на програмата наставниците се препуштени сами на себе – сами да подготвуваат материјал во форма на мали скрипти со претходно селектирана содржина, согласно она што самите тие сметаат дека треба да се изучува по предметот, што, иако е единствено решение во овие услови, предизвикува неконзистентност во пристапот, а со тоа и разлики во подготвеноста на учениците. Наставниците самите работат на нивните сопствени скрипти поради сè поголемото интересирање за материјалот по предметот, очигледно кај последните генерации. Застареноста на наставната програма и недостигот од учебник според кој се реализира, отвора можности за покреативни, но индивидуални решенија во изведувањето на наставата. Според поголемиот дел од учесниците во оваа фокус-група, креативните решенија за задржување и поттикнување на големото интересирање на учениците за предметот се изведуваат преку посети на различни музеи, што претставува нешто што е есенцијално за предметот (како што е и одредено во методите на самата програма), но е ограничено од локацијата на училиштата, односно немањето избалансиран пристап кон ваквите можности во дел од училиштата во внатрешноста.

Општи заклучоци и препораки за теориска и практична надградба за предметните програми

Главните заклучоци и препораки за задолжителниот и изборниот предмет Филозофија, изведени од работата на овој проект, се следниве. Бројот на часови предвидени за изучување на Филозофијата (и како задолжителен и како изборен предмет) во една учебна година се покажа како релативно доволен за спроведување на содржините во предметната програма. Сепак, поголем дел од мислењата на испитаниците од фокус-групите покажа дека изучувањето на фило-

зофијата треба да се реализира во две учебни години. Еден предлог наведен во фокус-групата, за кој се сложија повеќемина, сугерира изборниот предмет Филозофија да добие статус на задолжителен предмет во сите гимназиски насоки, така што филозофијата би требало прво да се проследи низ проблемскиот пристап, а потоа низ историскиот пристап. Според ова, препораката е во III година да се изучува т.н. „проблемска филозофија“, а во IV година т.н. „историска филозофија“. На тој начин ќе се надмине и дискрепанцијата што се јавува во материјалот по задолжителниот предмет и по изборниот предмет – материјалот што се изучува во првото полугодие по изборниот предмет се изучува дури во второто полугодие по задолжителниот предмет, што предизвикува конфузија кај учениците.

Според компаративните анализи на програмите во земјите од регионот, речиси во сите национални курикулуми (освен во Р. Србија), предметот Филозофија се спроведува и во стручните училишта. Во таа насока е и нашата препорака – предметот Филозофија да се воведе и во стручните училишта.

Во поглед на целите, надградбата на предметната програма би можела да се движи во насока на потенцирање на важноста на развивањето и поттикнување на толерантен дијалог, поттикнување на дискурзивното мислење, и поттикнување на духовна самостојност и отвореност за други гледишта. И покрај тоа што просечниот степен на совладување на наставните содржини за сите наставни целини и за двата предмета е релативно висок, сепак, загрижува тоа што многу малку тематски целини се доближуваат до последниот степен од Блумовата таксономија, нивото на нивна анализа, синтеза и вреднување. Затоа, потребно е да се инсистира на контекстуализација на наученото, примена на информациите, способности за примена на совладаниот материјал во примери од понатамошното учење, рефлексивната во разни сфери од животот, и општо комуникацијата во стварноста.

Потребно е „осовременување“ на содржините на задолжителниот и на изборниот предмет, со оглед на тоа што филозофијата е дисциплина што треба да одговара на прашањата на современото. Затоа, препорачуваме поголемо внимание да се обрне на филозофијата на науката, филозофијата на политиката, филозофијата на јазикот, филозофијата на правото, биоетиката, современите теми од областа на естетиката,

итн. Со оглед на тоа што учениците најмногу покажуваат предзнаења од општествените и хуманистичките науки, а предзнаењата од природните науки се релативно занемарени, предложуваме во идната наградба на предметната програма таа да се прошири и продлабочи во овој сегмент и да се вклучат содржини кои ќе реферираат на филозофските аспекти на достигнувањата во природните науки (филозофија на науката, филозофија на умот, филозофија на биологијата, итн.).

Користењето на можностите на современата информатичка технологија и новите форми на електронско учење треба поинтензивно и посистематски да се поттикнуваат.

Испитаниците на анкетите дадоа едногласни одговори во врска со прашањата за подготовка на примарни наставни материјали (учебник за изборниот предмет Филозофија) и дополнителни наставни материјали (прирачник за наставници, работна тетратка и хрестоматија), и затоа силно препорачуваме нивна изработка. Покрај ова, препорачуваме и изработка на интернет платформи на кои ќе може да се најде поголем фонд на дополнителна литература за овие предмети, особено на македонски јазик. Во однос на експлицитната препорака за употреба на методот работа во групи од страна на Државниот просветен инспекторат, сугерираме реevaluација на ваквите препораки, имајќи предвид дека природата на секој посебен предмет ги определува најуспешните методи за неговата реализација.

И покрај тоа што евалуацијата на актуелниот учебник не беше предмет на ова истражување, сепак, според одговорите добиени при емпириското истражување може да се заклучи дека учебникот по задолжителниот предмет Филозофија делумно не ги исполнува целите поставени во предметната програма, состојба која задолжително треба да се коригира. Со оглед на тоа што за изборниот предмет Филозофија воопшто и не постои учебник, тоа би требало итно да се промени, и да се изработи учебник соодветен за карактеристиките и предизвиците на современото образование.

Учесниците во фокус-групите предложија содржините во учебникот по задолжителниот предмет Филозофија да не бидат толку обемни, со толку долги лекции со премногу информации, туку достапни за учениците, со тоа што прво ќе им се понуди соодветната терминологија, а потоа сите корисни информации од предметот.

Се јавуваат проблеми со учебникот на албански јазик, во кој недостасуваат тематски единици предвидени во предметната програма, не постои соодветна хронологија во наставните единици, и се јавуваат многу нејасни и несоодветни поими. Ова може да се надмине така што учебникот што (ќе) се користи во спроведувањето на наставата на македонски јазик, да се преведе и на албански јазик.

Сумирањето на сознанијата од сите активности спроведени во рамките на проектот во врска со предметната програма по Логика ги сугерира следниве прелиминарни заклучоци.

Во поглед на постојното место на предметот Логика во наставните планови за средното образование, може да се заклучи дека тој е значително помалку присутен сега, кога се изучува како избран предмет во четврта година во општествено-хуманистичкото подрачје од гимназиското образование, отколку пред петнаесетина години, кога беше изучуван како задолжителен во сите гимназии. Ставовите на средношколските наставници недвосмислено ја сугерираат потребата од промена на постојниот статус на предметот од избран во задолжителен за сите насоки на гимназиското образование, и во сите стручни училишта и што подготвуваат профили во кои логичките вештини имаат значајно место (на пример, профили на економиисти, правници, биротехничари итн.). Во таа смисла, препораката е Република Македонија да го следи примерот на земјите во кои веќе е обезбеден овој статус на предметот Логика, на пример, на Република Хрватска, Република Србија и Република Бугарија, и да се вклучи во современите образовни текови кои ставаат сè поголем акцент на потребата од развој на интелектуалните вештини на критичко и креативно мислење како едни од најзначајните компетенции во современата доба.

Постојната предметна програма, како во поглед на целите, така и во поглед на застапените содржини е оценета како генерално адекватна и конципирана во духот на современите трендови на средношколската настава по логика. Евентуалната идна надградба на предметната програма би можела да стави поголем фокус на содржините од областа на критичкото мислење, аргументацијата и реториката, односно на примената на логичките принципи и механизми во расудувањето со средствата на обичниот јазик, особено преку

практични примери од различни типови комуникација. Исто така, следејќи го примерот на предметната програма по Логика во Република Хрватска, би можел да се вклучи поголем обем на содржини од современата симболичка логика што се вградени и во основата на модерната компјутерска технологија, а за сметка на некои содржини што учениците ги изучуваат по другите предмети.

Актуелниот учебник изработен според постојната предметна програма е, општо земено, добро конципиран, прецизно формулиран и со широк опфат на најзначајните логички теми и проблеми. Сепак, сложеноста на логичката терминологија и високото ниво на јазикот и стилот на кој е напишан го отежнуваат неговото користење. Оттаму, сугестијата на најголемиот дел средношколски професори е дека е неопходна изработка на придружни педагошки материјали – работна тетратка/тетратка за вежби, прирачник за наставници, хрестоматија, итн. – кои би овозможиле примена, надградување и проширување на сознанијата стекнати од учебникот.

Заклучоците од емпириското истражување за предметот Етика се следниве. Општо убедување, согласно развојните тенденции во светското образование, е предметот Етика да биде задолжителен во сите средни училишта, а присутен во сите четири години (во гимназиите задолжителен во минимум 2 години, како и во стручните средни училишта, каде што би се развил и применил посебен модел на изучување на професионална етика). Согласно заложбите на УНЕСКО, посветувањето на цела една учебна година на проблеми од биоетиката, за разлика од осумте часа предвидени во трета година во македонското средно образование, е повеќе од нужно за да се постигне соодветно ориентирање на учениците во рамките на современото општество и негување на биоетичкиот сензибилитет и грижата за животот(т). Потребно е да има повеќе од еден учебник за предметот, и тоа, добро би било доколку во создавањето на нови учебници учествуваат наставници од средните училишта.

Главните заклучоци и препораки од истражувањето на предметот Естетика се следниве. Ја нагласуваме нужната потреба од дополнување и осовременување на наставната програма по предметот Естетика, па и пошироко, во делот на воведувањето на овој предмет како задолжителен во средното уметничко училиште (но не за сметка на предме-

тот Филозофија, туку заедно со него), и на воведувањето на предметот Естетика како изборен предмет во гимназиите во Р. Македонија.

Во согласност со развојните тенденции во светското образование и во контекст на уметничкото образование (музичко, уметничко и визуелно), предметот Естетика би требало да биде задолжителен минимум една година во средните уметнички училишта (како што е и сега, но само во средното музичко училиште), а во гимназиите во иднина да се воведат како изборен предмет во завршните години од образованието. Ова е потребно затоа што со изучувањето на Естетика ќе се овозможи широк увид во естетичките теми и прашања, а потоа систематски и кохерентно би се развивало познанието на естетичките и уметничките ставови, поими, проблеми и вредности, со примена врз современата стварност и секојдневниот живот. Во стручните средни училишта, пак, Естетиката би се развивала и применувала како посебен модел на изучување на „практичната естетика“ како што е и сега – во првата година од стручното образование. Најургентно е, сепак, прво да се подготви учебник по предметот Естетика за средното музичко училиште, кој би се користел и за средното уметничко училиште, откако и таму, нужно, ќе се воведат предметот Естетика како задолжителен.

Од генералните заклучоци кои се однесуваат на сите предмети ги издвојуваме следниве. Анкетата опфати солиден број средношколски наставници од повеќе градови од Македонија и овозможи добивање првични информации за состојбата со наставата по четирите предмети и можностите за нивното унапредување. Сепак, со цел да се добие целосна слика во сите релевантни сегменти, потребно е да се направи комплетна база на податоци на наставниците што ги предаваат овие предмети во средните училишта во нашата држава, како на македонски, така и на албански јазик. Преку соодветно вмрежување на наставниците преку некои од електронските комуникациски платформи би требало да се обезбеди брза и ефикасна комуникација со нив, можност за споделување на информации, материјали и успешни педагошки практики.

Постојаното професионално доусовршување на наставниците ќе има директен ефект во подигнувањето на квалитетот на филозофското образование. Иницијативата за вакви обуки доаѓа и од самите

наставници, кои сметаат дека е потребно организирање и спроведување обуки за критичко мислење и аргументација.

Структурата на примерокот во анкетата покажа дека во последната декада скоро и да нема вработувања на непосредно дипломирани студенти по филозофија како средношколски професори. Предложуваме да се направи мапирање на потребите за вработување на наставници по овие предмети и онаму каде што има потреба да се вработи соодветен кадар.

Грижата за соодветниот третман на филозофскиот корпус предмети во образованието мора да доаѓа од соодветната институција која е надлежна за тоа, имено, Бирото за развој на образованието (БРО) при Министерството за образование и наука. Повеќе од една деценија работното место – Советник за наставата по Филозофија во основното, гимназиското и стручното образование во БРО не постои. Поради тоа, препорачуваме ургентно отворање и пополнување на ова работно место.

БИБЛИОГРАФИЈА:

- Донев Д., Ј. Поповска, М. Тодоровска, И. Цепароски, А. Димишкова. *Филозофијата во образованието – теориска и практична надградба на предметните програми од филозофскиот корпус предметни (Филозофија, Етика, Лоџика, Естетика) за средно образование.* Скопје: Филозофски факултет – Скопје, 2019.
- Кругер, Р. А. *Фокус-групи: практичен водич за применети испитувања.* Скопје: Арт студио, 2014.
- Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Etika – Prijedlog nakon javne rasprave.* (2017). Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja. <https://mzo.hr/sites/default/files/dokumenti/2017/OBRAZOVANJE/NACION-KURIK/PREDMETNI-KURIK/etika.pdf> [Пристапено на 29.9.2018].
- Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Filozofija – prijedlog nakon javne rasprave.* (2017). Zagreb: Ministrastvo znanosti i obrazovanja. <https://mzo.hr/sites/default/files/dokumenti/2017/OBRAZOVANJE/NACION-KURIK/PREDMETNI-KURIK/filozofija.pdf> [Пристапено на 29.9.2018].
- Nacionalni kurikulum nastavnoga predmeta Logika – prijedlog nakon javne rasprave.* (2017). Zagreb: Ministarstvo znanosti i obrazovanja.

- <https://mzo.hr/sites/default/files/dokumenti/2017/OBRAZOVANJE/NACION-KURIK/PREDMETNI-KURIK/logika.pdf> [Пристапено на 29.9.2018].
- Наставна програма по Естетика, средно музичко образование.* (2007). Скопје: Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието.
- Наставна програма по Естетика за I година, сѐрука Лични услуги – козметички техничар.* (2005). Скопје: Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието.
- Наставна програма по Етика за II година.* (2003). Скопје: Програма за реформирано гимназиско образование, Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието, Скопје, 2003 http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/izborni_predmeti/Nastavna%20programa-Etika-II-GO-izboren.pdf [Пристапено на 29.9.2018].
- Наставна програма по Етика – изборен предмет за III година.* (2003). Скопје: Програма за реформирано гимназиско образование, Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието. http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/izborni_predmeti/Nastavna%20programa-Etika-III-GO-izboren.pdf [Пристапено на 29.9.2018].
- Наставна програма по Филозофија.* (2002). Скопје: Програма за реформирано гимназиско образование, Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието. <http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/zadolzitelnipredmeti/Filozofija%20-%20IV%20gimnazisko.pdf> [Пристапено на 29.9.2018].
- Наставна програма по Филозофија – изборен предмет за IV година.* (2003). Скопје: Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието. http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/izborni_predmeti/Nastavna%20Programa-Filozofija-IV-GO-izboren.pdf [Пристапено на 29.9.2018].
- Наставна програма по Логика – изборен предмет за IV година.* (2003). Скопје: Министерство за образование и наука, Биро за развој на образованието-Гимназиско образование. http://bro.gov.mk/docs/gimnazisko/izborni_predmeti/Nastavna%20programa-Logika-IV-GO-izboren.pdf [Пристапено на 29.9.2018].
- Predmetni program Etika.* Podgorica: Ministarstvo prosvjete, Crna Gora. <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/> [Пристапено на 28.9.2018].

- Predmetni program Filozofija.* (2014) Podgorica: Ministarstvo prosvjete, Crna Gora. <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/> [Пристапено на 28.9.2018].
- Predmetni program Filozofija III I IV razrjed stručne škole (za područja rada muzička umjetnost I likovna umjetnost).* (2014) Podgorica: Ministarstvo prosvjete, Crna Gora. <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/sss> [Пристапено на 27.9.2018].
- Предметни програм Филозофија и Лоџика.* Београд: Министарство просвете, науке и технолошког развоја.
- Predmetni program Logika.* Podgorica: Ministarstvo prosvjete, Crna Gora. <http://www.zzs.gov.me/naslovna/programi/gimnazija/> [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Етика и право – X клас (задължителна подготвока).* Софија: Министерство на образованието и науката. https://www.mon.bg/upload/12239/UP_Phil_9kl.pdf [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Филозофија – VIII клас (общообразователна подготвока).* Софија: Министерство на образованието и науката. https://www.mon.bg/upload/13471/UP_8kl_Phil_ZP.pdf [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Филозофија – IX клас (общообразователна подготвока).* (2016) Софија: Министерство на образованието и науката. https://www.mon.bg/upload/12239/UP_Phil_9kl.pdf [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Филозофија – X клас (общообразователна подготвока).* (2016) Софија: Министерство на образованието и науката. https://www.mon.bg/upload/13869/pril6_UP_10kl_Philosophy.pdf [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Филозофија – XI клас (задължителна подготвока).* Софија: Министерство на образованието и науката. <https://www.mon.bg/bg/28> [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Филозофија – XI и XII клас (профилирана подготвока).* Софија: Министерство на образованието и науката. <https://www.mon.bg/bg/28> [Пристапено на 28.9.2018].
- Учебна програма по Психологија и лоџика – IX клас (задължителна подготвока).* Софија: Министерство на образованието и науката. https://www.mon.bg/upload/12239/UP_Phil_9kl.pdf [Пристапено на 28.9.2018].